

Ki és mikor nyomtatta Debrecenben a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött Jansonius-féle Biblia pótlólag újraszédett leveleit? Napjainkra készült el a 17. századi debreceni városi nyomda készletének teljes repertórium, és hamarosan napvilágot lát a „Hungaria Typographica” sorozat legújabb köteteként¹. Ennek ismeretében a szakirodalomban korábban publikált néhány állítás megcáfolható, illetve tovább pontosítható. Így többek között az *RMNy* 2091. számú tétel alatt leírt, a budapesti Egyetemi Könyvtár állományában található Jansonius-féle 1645. évi Biblia „B”² variánsának debreceni meghatározása tovább pontosítható. Az elejéről hiányzó, utóbb nyomtatott pótlevelekről V. Ecsedy Judit állapította meg, hogy: „Töltési István idején a debreceni városi nyomdában készült. A címlapon található nyomdászjelvény a párizsi Estienne nyomdászcsalád jelvényének tükörképe, amelyen eredetileg az írásszalag szövege: *Noli altum sapere* volt. Töltési 1683 és 1685 között működött Debrecenben, majd e díszet tovább használta Komáromban. Mivel a „B” variánsnak a budapesti Egyetemi Könyvtár [...] példánya eredeti, kelet-magyarországi, vagy erdélyi legyeződiszes kötésben maradt fenn, amelyen az 1687. évszám áll, ezért joggal feltételezhető, hogy a Biblia első négy levelének újraszédése valóban Töltési debreceni működésének idején, tehát 1683–1685 között készült.” Az *RMNy* harmadik kötetének 2000. évi megjelenése óta, különösen az utóbbi időszakban megtörtént az egyes nyomdák által alkalmazott nyomdászjelvények pontos rendszerezése,³ emellett a fentiekben hivatkozott nyomdarepertórium is rendelkezésre áll. Ezért ma már e segédletek segítségével nagyobb biztonsággal állapítható meg, hogy a hiányos Jansonius-féle Biblia pótlott, utólag kiszédett leveleit ki és mikor nyomtatta Debrecenben.

1. ábra. Az *RMNy* 2091 „B” variánsának utóbb, Debrecenben nyomtatott címlapja

¹ A „Hungaria Typographica II.” sorozat tervezett 2. kötete a 17. századi kelet-magyarországi és az erdélyi nyomdák betű- és díszkészletét tartalmazza.

² Az Egyetemi Könyvtárban őrzött Jansonius-féle Biblia jelzete: *RMK I*, 149a.

³ V. ECESEDY Judit, SIMON Melinda, *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1488–1800*, Bp., Balassi, 2009; SIMON Melinda, *Kiadói és nyomdászjelvények Magyarországon 1801–1900*, Bp., Balassi, 2012.

2. ábra. Kolozsvárról Rosnyai János közvetítésével Debrecenbe került nyomdászjelvény

A címlapon látható 29 × 48 mm-es nyomdászjelvény négy-szögű, stilizált levelű olajfát ábrázol, amelynek baloldalán taláros férfialak áll. Feje felett üres írásszalag. Jobb oldalán letört ágak hullnak alá. Előképe a párizsi Rémy Soubert kiadói jelvénynek tükörfordított, csonkított utánzata, amely a francia Estienne család „Noli altum sapere” (‘Ne fuvalkodjál fel!’) jelvényét másolta.⁴ A Szent Pál levelére (Róm 11, 20) utaló nyomdászjelvény Magyarországon azonban üres írásszalaggal fordult elő. Először Andreas de Moscorow Lachovius kolozsvári unitárius lelkésznek 1667. április 2-án Kolozsvárott Margareta Kroner felett tartott gyászbeszéde kinyomtatott példányának címlapján szerepelt.⁵ E munkát feltehetően még Brassai Major

Máté, a gyulafehérvári fejedelmi nyomda irányítója adhatta ki az 1667-től Kolozsvárra költöztetett egykori nyomdai készlettel, még ugyanabban az esztendőben.⁶ A taláros férfialakot ábrázoló nyomdászjelvény eredete nem ismeretes. Korábban a gyulafehérvári fejedelmi tipográfia felszerelésének nem volt része. A ma rendelkezésre álló ismeretek alapján e nyomdászjelvénynek a hollétéről az 1679-i debreceni fölbukkanásáig⁷ sem a kolozsvári, sem más magyarországi officinában való előfordulásáról nem tudunk.

A Sárospatakról a rekatolizáció következményeként elűzött Rosnyai János 1671 végétől 1677-ig Kolozsvárott tartózkodott, és Vereasegyházi Szentyel Mihály nyomdavezető mellett a református országos nyomdában dolgozott.⁸ Véleményünk szerint a hivatkozott, 29 × 48 mm-es nyomdászjelvényt (2. ábra) Kolozsvárról ő hozhatta magával Debrecenbe, amelyet első alkalommal 1679-ben Diószegi K. István *Kiosztatott talentom* című munkájának címlapján⁹ alkalmazott. Ettől kezdve a debreceni városi nyomda használatában e nyomdászjelvény a 18. század elejéig megvolt. Az 1683. esztendő elején egyetlen alkalommal, a Rosnyai János özvegyének neve alatt kiadott Lisznyai K. Pál *Professionvm scholasticarum opera & studio... prima pars* című tankönyv címlapján szerepelt¹⁰, majd Kassai Pál nyomtatványain tűnt fel 1686 és 1694 között,¹¹ végül Vincze György több kiadványát díszítette vele. Utolsó alkalommal 1703-ban Kocsi Major Ferenc disszertációjának

⁴ V. ECSEDY (2009), SIMON (2012), I. m. 92. és 102. TÉTEL; SIMON (2012), 5., 15., 16.,

⁵ RMNY 3349; V. ECSEDY (2009), SIMON (2012), i. m. 100. tétel.

⁶ V. ECSEDY Judit: *Könyvnyomtatás az erdélyi fejedelemségben I. Apafi Mihály korában 1661–1690. I. = Magyar Könyvszemle*, 2005, 304.

⁷ RMK I, 1229.

⁸ TAKÁCS Béla, *A sárospataki nyomda története*, Bp., Magyar Helikon, 1978, 53–54.

⁹ RMK I, 1229, A₁a.

A munka Apafi Mihály erdélyi fejedelem segítségével jelent meg (CSÚRÖS Ferenc, *A debreceni városi nyomda története*, Debrecen, Város Könyvnyomda-Vállalata, 1911, 121.), aki engedélyezhette Rosnyai számára e feltehetően használaton kívüli nyomdászjelvénynek a kolozsvári református országos tipográfiából való elvételét.

¹⁰ SIMON (2012), 3. jegyzetben i. m. 5. tétel. – RMK II, 1519.

A Lisznyai-féle tankönyv első részének kinyomtatását még Rosnyai János kezdte meg, ám az 1682. év decemberének második hetében bekövetkezett halála a munka befejezését megakadályozta. Ezért e nagyjelentőségű tankönyv Rosnyai János özvegyének neve alatt, az utoljára szedett ajánlás dátuma, 1683. március 22-e után került ki a debreceni városi nyomtató műhely sajtója alól.

¹¹ SIMON (2012), 3. jegyzetben i. m. 4. tétel; RMK II, 1609; RMK I, 1450.

címlapján szerepelt.¹² A kuruc-labanc háborúskodás miatt, az 1705-ben elpusztult debreceni városi officina készletével együtt e nyomdászjelvény is odateszhetett.

Mai tudásunk szerint a Jansonius-féle Biblia utólag nyomtatott címlapján látható nyomdászjelvény (1–2. ábra) kizárólag csak Töltési István működése alatt, 1683–1685 között *nem* volt használatban a debreceni városi tipográfiában.¹³ Dacára annak, hogy a Kassai Pál és Vincze Görgy által később alkalmazott nyomdászjelvény fadúca Töltési István idejében is megvolt a nyomda készletében. A betűmetszést és öntést Amszterdamban, Misztótfalusi Kis Miklósnál elsajátító Töltési rövid debreceni működése során három különböző, a Rosnyai által alkalmazottól (2. ábra) eltérő nyomdászjelvényt használt. Elsőként a híres amszterdami Jansonius-nyomdát 1642 és 1681 között működtető Johannes Jansonius van de Waesberghe, számunkra az utrechti magyar vonatkozású nyomtatványairól ismert nyomdászjelvényének¹⁴ igen pontos mását (3. ábra). Töltési ezt a nyomdászjelvényt nagyvalószínűséggel Amszterdamból hozhatta magával. Jelenlegi ismereteink szerint csak ő használta Debrecenben,¹⁵ ugyanakkor komáromi kiadványaiban soha nem fordult elő, ami igazolhatja, hogy bizonyára nem vitte azt magával. Feltételezhetően a civisvárosban maradt és túlélte a városi nyomda 1705. évi pusztulását. A 18. században,¹⁶ 1743-ban Margitai János debreceni tevékenysége alatt tűnt föl ismét.¹⁷

Töltési István a második nyomdászjelvényét (4. ábra) 1684-ben épp Rosnyai János halála alkalmából Szenczi Pál által elmondott, majd kinyomtatott halotti prédikáció címlapján¹⁸ szerepeltette. Ez a nyomdászjelvény, amely négyszögű, stilizált fát ábrázol, törzsénél a VITAE (Az életnek) mottó, míg alul az 1663-as évszám olvasható¹⁹ Debrecenben először Karancsi György kiadványában fordult elő.²⁰ A fa gyökérzete alatt látható 1663-as évszám (5. ábra) valószínűleg a készítés és beszerzés időpontjára utal, amikortól Karancsi György megrendelésére e nyomdászjelvény a debreceni városi nyomda tulajdona lehetett. De a ma rendelkezésünkre álló adatok alapján e jelvénynek mindössze csak egyszeri, az előzőekben említett, 1673-as Karancsi általi alkalmazásáról tudunk. Ennek a nyomdászjelvénynek későbbi debreceni – bár Rosnyai János idejében is rendelkezésre állt, de jelen tudásunk szerint nem

3. ábra. Töltési első nyomdászjelvénye: az utrechti Johannes Jansonius van de Waesberg (1616–1681) nyomdász és kiadó jelvényének igen pontos mása, amelyet 1683–1685 között a legtöbbször alkalmazott a debreceni nyomtatványokban.

¹² RMK II, 2147; VARGA Bernadett, „Typográfiánk szép vala, de az is mindenestől elbomla...,” Debrecenben használt könyvdíszek a 18. század első éveiben = *Nyomdatörténeti szimpózium*, szerk. Zentai Csilla, Debrecen, Alföldi Nyomda, 2011, 78–79.

¹³ P. VÁSÁRHELYI Judit, *Robert Estienne magyarországi hatása = Biblia hungarica philologica*, szerk. Heltai János. Bp., Argumentum (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R egyesület füzetei, 3), 2009, 74.

¹⁴ RMNY 2558, 2559, 2617, 2618.

¹⁵ V. ECSEDY (2009), SIMON (2012), 3. jegyzetben i. m. 97. tétel. – Első előfordulása 1683: RMK II, 1518, további alkalommal szerepelt még: RMK II, 1536; RMK II, 1562; RMK II, 1563.

¹⁶ V. ECSEDY (2009), SIMON (2012), 3. jegyzetben i. m. 115. tétel.

¹⁷ *Magyarország bibliographiája 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföld[ön] megjelent nyomtatványoknak*, összeáll. Petrik Géza, III. kiad. Dobrovsky Ágost, Bp., 1891, 46. Továbbiakban PETRIK III, 46.

¹⁸ RMK I, 1317.

¹⁹ SIMON (2012), 3. jegyzetben i. m. 6. tétel.

²⁰ RMK II, 1316.

4. ábra. Töltési második nyomdászjelvénye: a Karancsi György által 1673-tól a debreceni városi tipográfia készletében meglévő nyomdászjelvény

5. ábra. Akinagyított 1663-as évszám

hasznalta –, illetve más magyarországi nyomtató műhelyben való előfordulásáról sincs jelenleg semmi információnk.

Az 1683–1684. évekhez köthető Töltési István harmadik nyomdászjelvényének (6. ábra) szerepeltetése,²¹ amely négyzetögű, dús levelű szilfát ábrázol. A jobbán álló férfi jobb kezével rámutat a baloldalon található írásszalagra. Ezen a NON SOLUS (Nem egyedül) mottó olvasható. A 17. századi Magyarországon a leideni Elzevir család jelvényét mintázó, Újszövetségi idézetet (János 16,32) megjelenítő nyomdászjelvénynek számos variánsa létezett. A Töltési István által Debrecenben alkalmazott változat²² azonban ezek mindegyikétől jól elkülöníthető, mert egyedül csak ezen a fadúcon, a fa gyökérzete alatt, középtől balra szerepel a fametszet készítőjének CZ szignója (7. ábra).²³ E jelvény sorsának további alakulása napjainkban szintén nem ismeretes. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Töltési István 1703-tól kezdődő komáromi működését követően a leideni Elzevir család jelvényének immár újabb, másik változatát használta.²⁴

A fentebb bemutatott nyomdászjelvényeknek a debreceni nyomdászok általi tudatos alkalmazása miatt úgy véljük, hogy nagy valószínűséggel nem Töltési István volt az 1687. évi díszes kötésben található öt pótlevel nyomtatója, habár a számára is rendelkezésre állt az újrasedett Jansonius-féle Biblia címlapján is szereplő nyomdászjelvény fadúca (2. ábra).

A címben feltett kérdésre adandó választ ezek után a pótoltt, újra kiszedett leveleken található nyomdai készlet, valamint az azt alkalmazó nyomtató tipográfiai jellemzőinek ismeretében kíséreljük meg megadni, és ily módon megállapítani a nyomdász személyét és a nyomtatása lehetséges időpontját.

Az újra szedett leveleken nyolc antikva és három kurzív típus,²⁵ nyolc különböző nyomdai cifra,²⁶

²¹ *RMK I*, 1517; *RMK II*, 1534 (a.

²² *RMK II*, 1534.

²³ SIMON (2012), 3. jegyzetben i. m. 7. tétel.

²⁴ V. ECSEDY (2009), SIMON (2012) 10., 11., 19., 23. SIMON (2012).

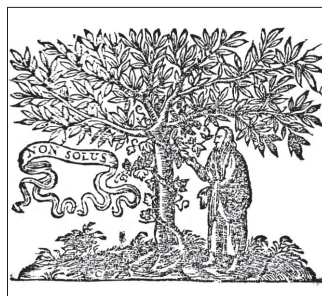
²⁵ A betűsorozatok típusuk, méretük és használatuk szerint a következők: az antikva betűtípusok közül: a 16 mm-es és a [1679–1705], a 6,5 mm-es kiemelőtípusok [1679–1705]; a 156 mm-es [1678–1705], a 96 mm-es [1678–1705], 82 mm-es [1679–1705], 72 mm-es [1678–1705], a 63 mm-es [1681–1705] és az 55 mm-es [1680–1705] szövegtípusok. A kurzív betűtípusok közül: a 96 mm-es [1678–1705], a 82 mm-es [1678–1705] és az 55 mm-es [1682–1705] szövegtípusok.

²⁶ A nyomdai cifrák méretük és használatuk szerint a következők: 34. sz. (3,3 × 9,3) dupla száron kétféle hajló ornamentális levéldísz, közepén háromszirmú virággal [1678–1705], 35. sz. (5,5 × 5,2) arabeszk minta, balra hajló ívvel, a 36. sz. cifra tükörképe [1679–1704], 36. sz. (5,6 × 5,4) arabeszk minta, jobbra hajló ívvel, a 35. cifra tükörképe [1679–1704], 38. sz. (6,4 × 5,4) nagyalakú stilizált virág lefele hajló levelekkel, kétféle hajló száron [1679–1705], 39. sz. (4,3 × 4,3) stilizált lótuszvirág [1678–1705], 41. sz. (3,5 × 3,8) négy részre tagolt, egymást keresztező vonalakból álló arabeszkdísz pontokkal [1678–1705], 42. sz. (4,0 × 6,5) két dupla vonal között két apró rombusz által közrefogott ellipszis közepén ponttal [1678–1704] és 45. sz. (3,7 × 3,8) kisalakú stilizált virág lefele hajló levelekkel, kétféle hajló száron [1680–1705].

a 18 × 18 mm-es iniciálesorozat K betűje,²⁷ valamint a 36 × 50 mm-es stilizált növényi díszítésű, rombusz alakú záródísz²⁸ található. Az alkalmazott betűtípusok és a nyomdai cifrák mindegyike új beszerzés, amelyre Debrecen város vezetésének anyagi támogatásával az 1678. év első felében kerülhetett sor. Misztótfalusi Kis Miklós 1698-ban kinyomatott *Mentsége*²⁹ több vonatkozásban közölt fontos adatokat a debreceni városi officinára, működtetőire vonatkozóan is. Tőle tudható, hogy az új betűtípusok honnan és mikor érkeztek: „Megtetszik ez a debreceni típusból, melyet nagy hírre Amsterdamból szereztek. Ezelőtt húsz esztendőnél nem sokkal elébb hozatták volt az...”³⁰

A cívisvárosban, 1677-ben még a régi kopott készlettel működését megkezdő Rosnyai János az Amsterdamból vásárolt betűsorozatokat és nyomdai cifrákat először Kabai Bodor Gellért *Hegyes ösztön* című művének első kiadásában³¹ alkalmazta, a címlap hátoldalán (A₁b) olvasható 1678. augusztus 12-én kelt ajánlást követően.

Megvizsgálva az újrasedett Jansonius-féle Biblia leveleit, szembeötlő tipográfiai sajátosságot fedezhetünk fel. Az „Intések a Kegyes Olvasóhoz”³² kezdetű második levél szövegét a 96 mm-es antikva szövegtípussal szedték A szövegekéből jól láthatóan különül el számos, nem a típusba tartozó kis k betű. Ezeknek a kopott betűknek a szára jóval vastagabb. Nem az eredeti betűtípusba tartoznak, hanem a korábban használt készletből származnak.³³ A tény, hogy Rosnyai más készletből kényszerült a hiányzó betűket pótolni, az egyrészt azt jelenti, hogy Amsterdamból csak betűket vettek, matricát viszont nem. Megerősíti ezt a húsz évvel később íródott Misztótfalusi idézet is: „mert idegen országból örökké defectusokkal hozták még eddig a típust (mely miá a debreceniek ma sem élhetnek némely típusok nemeivel), de most itt, mihelyt defectust látnak valamely betűben, vagy hogy ez vagy amaz betű fogyni kezd, menten csak kiáltják, hogy ez vagy amaz kell, s mindjárt kipótólják.”³⁴ Másrészt a korábbi betűkészletnek az újjal együtt való alkalmazása, a régi, kopott típusok további fennmaradását bizonyítja, vagyis azok beöntésére ekkor még nem került sor. Az új betűkészlet használatának kezdetétől igen jellemző volt Rosnyai Jánosra, hogy a Hollandiából vásárolt betűtípusokból hiányzó, megfelelő számú, a magyar nyelvben viszont gyakrabban használt 'k'

6. ábra. Töltési harmadik nyomdászjelvénye: a megkülönböztető CZ szignóval

7. ábra. A kinagyított CZ szignó

²⁷ A keretezett, stilizált levelekkel díszített fekete betűs iniciálesorozat eredetileg a 16. században Komlós András felszerelésének része volt, és 1569-től található meg a debreceni nyomtatványokban. A 17. század összes nyomdása alkalmazta az iniciálesorozatba tartozó betűket. Ám a K betű csak egyetlen alkalommal itt, a Jansonius-féle Biblia újrasedett ötödik, „A” jelű levelén fordult elő, amit igazol igen jó állapota is.

²⁸ A rombusz alakú, stilizált növényi záródísz (36 × 50) 1663-tól 1699-ig volt a debreceni tipográfia használatában.

²⁹ *RMK I*, 1528.

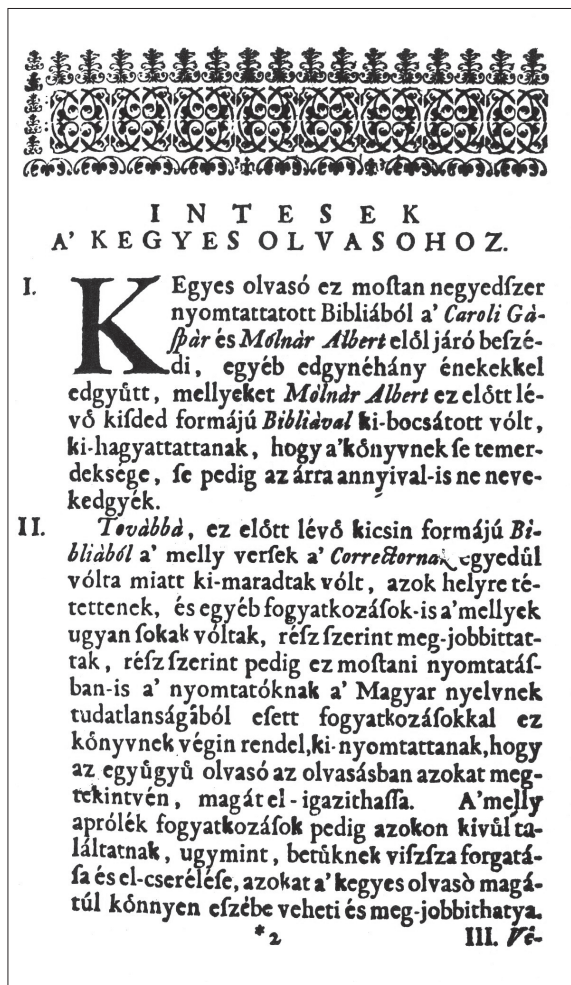
³⁰ M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS, *Maga személyének, életének és különös cselekedeteinek mentsége = Erdélyi féniks, Misztótfalusi Kis Miklós öröksége*, bev. jegyz., Jakó Zsigmond, Bukarest, Kriterion, 1974, 209.

³¹ *RMK I*, 1220.

³² *RMNy* „B” variáns *₂a.

³³ A kopott kis k betű az eredetileg, 1577-től Hoffhalter Rudolf felszereléséhez tartozó, ugyancsak 96 mm-es antikva szövegtípus, addigra igen megkopott tagja volt.

³⁴ 30. jegyzetben, i. m. 212.

9. ábra. Az RMNy 2091 „B” variánsának második levelén jól kivehetők a típusba nem illő, kopott kis k betűk

és a nyomdai cifrák³⁵ megvételére, valamint Debrecenbe szállítására 1678 első felében kerülhetett sor. Ettől kezdve ezek mind Rosnyai János és az öt követő nyomdászok rendelkezésére álltak egészen a debreceni tipográfia készletének megsemmisüléséig, 1705-ig. Töltési István nevéhez csak egyetlen

hang jelölését a korábbi, igen elhasználdott, de még létező betűkkel pótolta. Ezt az eljárást más hangok – pl. 'á, é, ö, ü, z' – jelölésénél és más betűtípus esetében is alkalmazta.

Rosnyai János 1678-tól kezdődően új nyomdai betűkészletének nem minden sorozatát alkalmazta azonnal. Így a 20 sor mérete szerint 63 mm-es antikva szövegtípus 1681-től, az 55 mm-es antikva szövegtípus 1680-tól, míg az 55 mm-es kurzív szövegtípus, amely leginkább a marginálisok kiszedésére alkalmazható, ezért használata ritkább: mai tudásunk szerint legelőször csak 1682-től fordult elő Rosnyai János debreceni kiadványában.³⁵ A nyomdai cifrák közül pedig a 3,7 × 3,8 mm-es, 45. számú, kétfelé hajló száron kialakuló stilizált virágot ábrázoló cifrát alkalmazta később, 1680-tól.

A legutóbbi időkig a szakirodalomban általánosan elfogadott megállapítás volt, hogy a Rosnyait követő Töltési István Amszterdamból való hazatérését követően a debreceni városi tipográfiát kiváló új betűkkel látta el.³⁶ A feltételezés alapját a Csürös által hivatkozott 1685. április 30-i, Thököly Imre udvaremberéhez, Láng Jánoshoz címzett Töltési levél adhatta: „Sok fáradságom volt az kigyelmed munkájával; betűm nem volt elegendő; – úgy kellett metszenem újonnan és öntenem, miért egyszersmind mind sculpor és fusor vagyok.”³⁷ Az összeállított nyomdakészlet tipográfiai vizsgálata ezt nem igazolta. A debreceni vezetés által anyagilag támogatott új betűkészlet

³⁵ RMK I, 1281, ****₄b.

³⁶ BENDA Kálmán, IRINYI Károly, *A négyszáz éves debreceni nyomda*, Bp. Akadémiai, 1961, 34; V. ECSÉDY, 6. jegyzetben i. m. 308; 30. jegyzetben, i. m. 192, 456, 58. sz. jegyzet.

³⁷ CSÜRÖS, 9. jegyzetben i. m. 128.

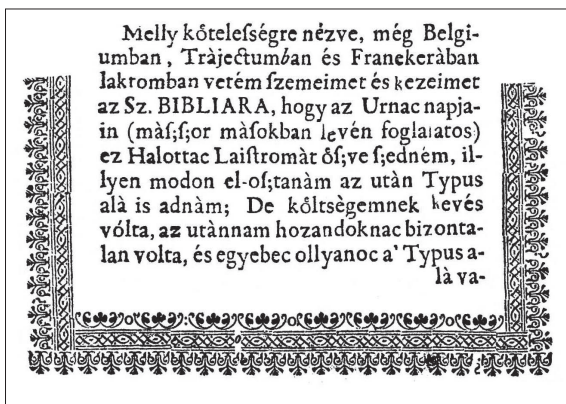
³⁸ A Hollandiából 1678-ban hozott új nyomdai készlet 12 féle nyomdai cifrából és 14 betűtípusból állt.

betűtípus köthető, a 2,4 mm-es görög szöveg típus, amelyet 1684-től³⁹ alkalmazott kiadványaiban. Az előzőekben már idézett Misztótfalusi Kis Miklós szerint a debreceniek, akik Hollandiából csak betűtípusokat vettek, amikor észlelték, hogy „ez vagy amaz betű fogyni kezd, menten csak kiáltják, hogy ez vagy amaz kell, s mindjárt kipótolják.”⁴⁰ Rosnyai János a még mindig meglévő előző nyomdai készlet régi kopott betűivel, míg Töltési a saját maga gyártotta betűkkel igyekezett pótolni a hiányzó betűket. Bár időnként még az ő kiadványaiban is feltűnik egy-egy régebbi, kopott betű, de ezek száma lényegesen kevesebb, s nyomtatott szövegben nem mutat olyan jellegzetességet, mint Rosnyai esetében.

Mindezen felsorolt érvek alapján a V. Ecsedy Judit által debreceni nyomtatványként azonosított, az Egyetemi Könyvtárban őrzött Jansonius-féle 1645. évi Biblia újraszedett első öt levelének nyomtatója meglátásunk szerint minden bizonnyal Rosnyai János volt, és nagy valószínűséggel 1681 után az 1682. esztendőben, még decemberben bekövetkezett halála előtt készülhetett el a nyomtatással.

Ismert, hogy a reformátusok körében a magyar nyelvű Biblia iránti igény az 1670-es évekre igen megnőtt, mivel a korábbi kiadásokból már nem álltak rendelkezésre példányok. Ez magyarázza az N. I. monogram alatt rejtőzködő Jansonius-féle Biblia egykori tulajdonosának szándékát, hogy az 1687-ben bekötött díszes példányából hiányzó leveleket a kötetést megelőzően ismételtelen kinyomtatta. A nyomdai munkát elvállaló Rosnyai számára pedig ez nyilvánvalóan egy példányban elkészítendő, egy alkalomra szóló munka volt.

Végezetül a jelenlegi kutatás eredményeit összefoglalva a nyomtatás 1683–1685. évi meghatározását annyiban szükséges módosítanunk, hogy a Jansonius-féle Biblia pótlevelei nyomtatásánál korábbra kell datálnunk, Rosnyai János debreceni működésének utolsó évére, azaz az 1682. esztendőre, a halálát megelőző időszakra határozzuk meg. Ugyanakkor e tény további kérdést is felvett. Nevezetesen, hogy ismeretlen tulajdonosa, N. I. miért csak 1687-ben köttette be a már öt esztendővel korábban elkészült hiányzó leveleket? Véleményünk szerint ez összefüggésben lehetett a debreceni városi nyomda akkori sorsának alakulásával. Rosnyai János halála, majd az öt követő, rövid, mindössze három esztendőt ott foglalkoztatott, végül fogságot szenvedett Töltési István nehéz helyzetével. Továbbá tapasztalatunk szerint a kötés legyezőmintái a korabeli debreceni kötéseketől elütnek, talán inkább Erdélyhez köthetők. Ez szintén megmagyarázhatja a nyomtatástól számitott öt esztendővel későbbi, a Jansonius-féle Biblia díszes kötésén olvasható 1687. évi dátumot. Pontos választ a felvetett kérdésre csak az N. I. monogram tulajdonosának azonosítása, valamint a legyezőmintás kötés helyének precíz meghatározása adhat talán, amely további kutatást igényel.⁴¹

9. ábra. Töltési István 1684. évi kiadványában, *Debreczeni Floris István Halottak laistroma* (RMK I 1314) szereplő 96A szöveg típus sokkal egységesebb képet mutat

BÁNYI SZILVIA

³⁹ PETRIK II, 1536

⁴⁰ 30. jegyzetben, i. m. 212.

⁴¹ A szerző kutatását az OTKA K 104231 program támogatta.